

**ОТ РЪКОПИСИТЕ ДО ПЕЧАТНИЯ ВАРИАНТ
НА КОМПИЛАТИВНАТА РЕДАКЦИЯ
НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“**

Атанаска Тошева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**FROM THE HANDWRITINGS
TO THE PRINTED VERSION OF THE COMPILATED
EDITING OF “ISTORIYA SLAVYANOBULGARSKA”**

Atanaska Tosheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The compiled editing of “Istoriya Slavyanobulgarska” dates back to 1825 in Rila’s monastery and it saw its widest distribution and rise to popularity due to the large number of rewrites and remakes in the time of the Bulgarian National Revival. From the writing by Paisii Rilski to the printed version by Christaki Pavlovich in 1844 the composition has gone through changes in structure, content, language and style due to the political and mental reversal that occurred in society. The directions and stages of these changes, on the basis of the handwritten remake by Priest Yoan (also known as Priest John) from 1830, “The first remake of Stara Zagora” from 1837, “Ahtarovi’tsarstvenik” from 1844 and the printed “Tsarstvenik” by Christaki Pavlovich from 1844, have been pointed in the study.

Key words: Rila rewrites and remakes of “Istoriya Slavyanobulgarska”, Rila compiled editing, second compiled editing, first printed version of the Paisii’s “Istoriya”

Съставеният през 1825 г. в Рилския манастир от монах Паисий Николаевич ръкопис, наречен от паисиевидите *Рилска преправка (Рил)*, слага началото на компилациите (преправките, преработките) на „История славянобългарска“. *Рил* става пряк или косвен източник на множество ръкописи, които влизат в родослова на компилативната редакция на Паисиевата *История*, чертаят генеалогичните връзки

между тях и посочват пътищата на тяхното разпространение. Първият печатен вариант на „История славянобългарска“ се появява през 1844 г. и е издаден от Христаки Павлович в Будим под името *Царственик (Цар)*. Според безспорното мнение на изследователите *Цар* представлява вторична компилация на Паисиевата *История*, в основата на която лежи текстът на *Рил* от 1825 г. (Златарски 1906: 679; Ангелов 1966: 73 – 74; Годоров 1982: 48 – 49).

Кои са изворите на тази вторична компилация? По какъв начин текстът на компилативната редакция от 1825 г. стига до своя печатен вариант през 1844 г.? Отговор на тези въпроси следва да се търси в запазените ръкописи, както и в косвените документално-исторически свидетелства.

С голяма вероятност може да се предположат следните генеалогични връзки: *Рилска преправка* → *Поп-Йоанова преправка* → *Старозагорска преправка* → *Григоровичева преправка* → *Фотинов препис* → *Славейково-Драганова компилация* → *Ахтаров царственик* → *Царственик* на Христаки Павлович.

Според думите на П. Р. Славейков будимският *Царственик* не е нищо друго, освен една „сглоба“ – компилация на същинската Паисиева *История* и Фотиновия ръкопис, който е бил препис от първичната компилация. Когато през есента на 1842 г. К. Фотинов посещава Търново, той носи препис от първичната компилация, направен по негова поръчка в Стара Загора. Славейков заедно с Христо Драганов сравняват текста на ръкописа с направения от Славейков по-рано препис на същинската Паисиева *История* (т. нар. *Първи Търновски препис*, направен по *Еленския препис* на „История славянобългарска“) и съставят от двата ръкописа една нова история. С единия от двата екземпляра те отиват в Свищов, за да продължат образованието си, и дават този екземпляр на учителя Христаки Павлович с молба да го прегледа и отпечата (Славейков 1979: 194). За съжаление, нито *Славейково-Драгановата компилация*, нито *Фотиновият препис* са запазени днес, но с голяма вероятност *Старозагорската преправка (СтЗП)* може да се смята за негов източник, а обнародването и изследването от Л. Перчеклийски на *Ахтаровия царственик (Ахт)* – един от преписите на тази вторична компилация, доказва неговото участие при съставянето на печатния *Царственик* (Перчеклийски 2013: 53 – 57).

СтЗП не е изследвана цялостно и не е издавана¹. Оригиналът не е съхранен в пълен вид, тъй като много от запазените листове са силно повредени. Съдържа 52 листа, номерирани допълнително с арабски цифри, тъй като буквената пагинация на повечето листове липсва поради повреда на горната им част. Липсват и цели листове в началото на ръкописа, които обхващат част от предговора, а също така вероятно и съдържанието на книгата. Надсловите са написани с червено мастило, почеркът е четлив, със старателно изписани букви, писмото е уставно. Според Б. Ангелов личи „голяма близост“ с почерка на *Поп-Йоановата преправка (ПЙ)*, което дава основание да се предположи наличието на обща школа (Ангелов 1966: 70). След края на същинската история и думата *конецъ* на л. 51б е поместена приписка, която посочва времето на завършване на ръкописа – април (датата не се чете) 1837 г., когато султан Махмуд II прави обиколка по българските земи. Приписката завършва с името *Тихо*, както най-вероятно се е казвал преписвачът на *СтЗП*:

Конецъ.

1837. Априлїй ... Вѣстно ѣ творїи какво: ... царь махмѣтъ вторїй излези ѿ цариградѣ састъ валипоръ гемиси по морето, и излези на сѣхо во варна, и ѿтамъ отиди покрай дѣнова по градовѣти, и са варна през терново, и габрово, и казанлакъ, и приз захра мина на маї: ... дѣ. и през едренѣ и си отиди оу цѣриградѣ: тихо:

Езикът на *СтЗП* се характеризира със своята нееднородност. Отделни части бележат голяма близост с народния език както в граматично, така и в лексикално отношение:

Перво поставиша краль Ілїрика, тойзи Ілїрикъ ви сѣ съ тракиисаго цѣра и го повѣди и пропади за морето, Ілїрикъ беше твардѣ юнакъ въ кавга, и винаги са вѣши на около сосъ народа, и имъ навиваши, и си разшироуи земаѣта, ѿ черното море дѣто пада въ дѣнова, камъ западъ чакъ до река слава, и оршава. и направи патъ касави по край дѣнова, първата касави прѣслава, вторїй градъ ростовъ, третїй градъ мисинїа, четвѣртїй градъ Ілїрикъ во името си, патїй градъ велїй, подиръ това наречуи си родѣта Ілїрика, и ѿ този Ілїрика все вселеннаа протепѣра и римлнїти голѣмъ страхъ ваѣа сѣ оуплашили ѿ него. (л. ба).

¹ Ръкописът се пази в Регионалния исторически музей в Стара Загора. За изследването е използвано дигитално копие. При цитиране се посочва номерът на листа, а с букви *a* и *b* се обозначават съответно лицевата и обратната му страна.

Но по-голямата част – повече от половината от ръкописа – остава в рамките на славянобългарския език на Рилския кръг ръкописи:

Єдни хотѣли свѣтослава перваго варона, и искѣснаго во вранѣхъ, а дрѹги искали мѣхила сѣна цѣра константина шишмана, гаже вѣ изгнанъ ѿ лагана цѣра сѣ мѣти егѡ марю, но свѣтославъ премоглъ и воспрѣдлъ прѣтолъ цѣрки и оузелъ женѣ себѣ феоdorf дщерь цѣра мѣхила грека, въ то время имаша онъ вранъ сѣ батѣмъ цѣремъ татарскѣм, и оуби егѡ царь свѣтославъ самъ своимъ рѣкама, секирою ѿсеуе главѣ егѡ. сей батѣа много госѣдарства разори, и вса россия беши разорилъ: лѣта: 1242: (л. 30а)

Не са изключение случаите, в които смяната на езиковия код се наблюдава в рамките на един и същи лист:

народа повѣжденъ и данъ имъ давалъ. Сей краль батѣа силнѣи ѿ константина погоната, ѿ истинѣана сѣна константинова ѿ фѣлипка вардана, ѿ вси зиматъ тѣжокъ данъ за това хѣлетъ грецы болгаровъ: паки имѣлъ краль батѣа велика вранъ сос цѣра истинѣана погоната, перво повѣдили греци и оузелѣ ѿ болгаровъ Ілѣрикъ, и вса заровили и развалили, а кога са возврати цѣрь истинѣанъ, а болгарѣ обтекли егѡ въ нѣкой тѣсно мѣсто, и исѣкоха грецескаа воиска такѡ спѣе. до край, цѣо едѡа цѣрь повѣглъ сосъ мало дрѣжина. оу цѣри грѣа, и онъ обѣщалъ данъ дати на краль батѣа, сѣ великое моленѣе сотворилъ миръ сѣ болгарѣ: потомъ оумре краль батѣа болгарскѣи: По батѣа наста краль Фривелѣа болгарскѣи. Улѣвѣкъ великодѣшенъ израденъ, и блѣгополѣченъ, сей въ началѣ кралствѣа своегѡ, развоевалъ мажари и арави,

за адето са речѣи ѿпарвенъ, какъ испадили болгаритѣ ѿ панонѣа, затова ѿварналъ тамъ сто ката, въ това время истинѣа третѣи, испаденъ былъ ѿ помара феверѣа, ѿрезал му носа и го сюрдюсалъ фафъ херсонъ, и былъ сюрдюонъ седемъ години, тогисъ писалъ истинѣанъ скрышно писмо, на Фривелѣа крала болгарскаго, и мѣ са обѣщалъ венѣцъ цѣрѣи, аковы да навѣи апомара феверѣа, да тѣри пакъ него на грецеското цѣтво, и Фривелѣа собра началницѣты си, и вдигна воиска голѣма, и навѣи Фривелѣа, и зѣ цѣри грѣа, и постави истинѣана на цѣтво, но истинѣанъ лѣкавъ сѣи, поме- (л. 12б).

Причисляването на Ст3П към преправките с онароднен език (Тодоров 1982: 46) трябва да се прави с доста големи уговорки. В тази връзка показателни са думите на П. Р. Славейков за *Фотиновия препис*, написан „някак по-грамотно и по-художествено от отец Паисие-

вата история“, чийто език „се възвишаваше на много места до чисто славенския стил“ (Славейков 1979: 114).

В съдържателен план *СтЗП* следва историческото повествование на ръкописите от Рилската редакция, които имат пряко родство с *Рил* и образуват едно текстово и до голяма степен езиково семейство². За разлика от *Рил* в *СтЗП* не е включена главата за сръбските крале, което я доближава до *ПЙ*, *X1*, *X2* и *НГ*, а липсата на частите, характерни само за Харитоновите ръкописи (*За ненавистта* и *Кратка история за българския род*) показва най-голяма близост с *ПЙ*. Съставителят на *СтЗП* не се отклонява от текста на компилативната редакция, като прави само незначителни съкращения на отделни думи, фрази или словосъчетания, които не променят историческото повествование. Те придобиват значимост при съпоставката с други ръкописи за изясняване на тяхната генеалогия. В това отношение ценна информация дават разликите и замените, които се установяват в *СтЗП* в сравнение с ръкописите от Рилската редакция (в приведените примери с *ПЙ*³), а съпоставката с *Ахт*⁴ и *Цар*⁵ биха хвърлили светлина върху непосредствените източници както на печатния вариант, от една страна, така и на вторичната *Славейково-Драганова компилация*, от друга. Могат да бъдат открити следните различия:

- Времето от митичните крале Декефал и Вукич:

СтЗП: ѿ декефала до вѣкича паки 267: годинъ

ПЙ: ѿ декефала, до вѣкѣча: паки $\overline{\text{с}} \overline{\text{ж}} \overline{\text{з}}$: (266) години:

Ахт: И паки ѿ декефала до вѣкича 267: го

Цар: Отъ Дикефала до Вукича преидоха години 266.

- Свидетелство на Бароний за смелостта на българите и надмощието им над гърците:

СтЗП: Пишетъ баронъ въ първото парче баронїа на листъ 565:

ПЙ: Пишитъ баронъ в първаа часть баронїа: листъ $\overline{\text{ф}} \overline{\text{ж}} \overline{\text{з}}$: (567)

² Родословът на Рилската редакция включва следните ръкописи: *Рилска преправка* (*Рил*) → *Поп-Йоанова преправка* (*ПЙ*) → *Първа Хаританова преправка* (*X1*) → *Втора Хаританова преправка* (*X2*) → *Геров препис* (*НГ*).

³ За изследването е използвано първото фототипно издание на ръкописа (*Поп-Йоанова преправка* на „История славянобългарска“ 2018: 120 – 249).

⁴ Съпоставката с *Ахт* е по наборното издание на ръкописа (*Перчеклийски* 2013: 82 – 155).

⁵ Сравнението с текста на *Цар* е по печатното издание на Христати Павлович от 1844 г. (*Павлович* 1844: 1 – 80).

Ахт: Пиши Баронъ кнѣга на листъ **567**: на перваа часть.

Цар: Пише и въ Баронія книга въ перва та часть на листъ **567**:

• Възкачване на цар Асен Велики⁶ на престола:

СтЗП: Поставили сѣвѣ краля асѣна великаго на болгарскѣю црѣтво
въ лѣто гдѣне: **715**: или **722**.

ПЙ: Поставили сѣвѣ краля, асѣна великаго, на болгарскѣю црѣтво:
въ лѣто гдѣне: $\sqrt{\bar{\kappa}} \bar{\nu}$: (722) $\sqrt{\bar{\zeta}} \bar{\iota}$: (717)

Ахт: Первый царъ болгаромъ бысть Іванъ асень. въ лѣто
гдѣне **715**: или **722**:

Цар: И поставиха си краля, въ лѣто Господне **715**, или как то
думать други **722**, ІОАННА АСЕНЯ ВЕЛИКАГО.

• Годината, в която кан Кардам идва на власт:

СтЗП: Я болгари поставили на црѣтво кардама въ лѣто гдѣне: **797**:

ПЙ: Я болгары поставили на црѣтво кардама: въ лѣто гдѣне: $\sqrt{\bar{\nu}} \bar{\nu}$:
(790)

Ахт: липсва

Цар: По Телерика втораго, воцарисе Кардамъ, въ лѣто Господ-
не **797**.

• Годината, през която кан Крум се възкачва на престола:

СтЗП: по него насталъ царъ крѣнъ израденъ великодѣшенъ
вѣгополѣченъ въ воинствѣ ... на лѣто: **808**:

ПЙ: По неговъ насталъ црѣь крѣнъ, израденъ великодѣшенъ
вѣгополѣченъ на воинствѣ: въ лѣто $\bar{\omega}$. (**800**)

Ахт: липсва

Цар: По Кардама воцарисе Крунъ въ лѣто Господне **800**.

• Синът на цар Петър I:

СтЗП: $\bar{\kappa}\bar{\nu}$: царъ Борисъ сынъ петровъ.

ПЙ: $\bar{\gamma}\bar{\iota}$. црѣь борисъ, сынъ петровъ,

Ахт: По не^а воцари сѣ борисъ сынъ петровъ царъ болгарскій.

Цар: 26-й Борисъ.

• Св. Евтимий Серски:

СтЗП: $\bar{\omega}\bar{\zeta}$: Стѣий прѣвномѣнкъ еѣвѣмѣа сервскій.

ПЙ: $\bar{\omega}\bar{\zeta}$ Стѣий прѣвномѣнкъ еѣвѣмѣа серскій

⁶ Вероятно става дума за кан Тервел, а объркването идва от Мавро Орбини, където след Тервел следва „Ясен Велики“.

Ахт: липсва

Цар: 77-й Светый преподобно мученикъ Евтимій **Сербскій**.

В печатния *Цар* допълненията (с много малко изключения) към текста на първичната компилация следват в структурно и съдържателно отношение съответните добавки в *Ахт*. Христати Павлович се е старал да остане максимално близо до своите извори, но ги е подложил на сериозна преработка в стилистично и езиково отношение. Той изключва всички излишни според неговото виждане подробности, които накъсват историческия разказ или са несъществени за историята на българите. Като пример за сериозна редакторска намеса може да се посочи списъкът на българските крале и царе, които следват имената и реда в самия *Цар*, а не първоизточника (Рилската компилация), изключвайки митичните крале и някои други владетели, които не са споменати в текста на *Цар*.

При съпоставката на *Цар*, *Ахт* и *СтЗП* особено внимание заслужават разликите между двата *Царственика*, при които информацията в печатния вариант на Христати Павлович съвпада със *СтЗП*:

- Годината на потопа 2242 по летоброенето от Адам липсва в *Ахт*, както и уточнението, че след потопа са останали само 8 души на земята.
- На етнонима *унгри* в *Ахт* съответства *угари*.
- Разделянето на *Мисиния* (*Мисия*) на *Велика* и *Мала* отсъства в *Ахт*.
- Уточнението, че Лициний оставя след смъртта си син със същото име, липсва в *Ахт*.
- Годината на възцаряването на Кардам (797 г.) не е отбелязана в *Ахт*.
- На името на византийския император *Василий Порфирогенет* в *Цар* и *СтЗП* в *Ахт* съответства *Василий Багрянородный*.
- Информацията за годината, до която България е била под византийска власт (1170 или 1190 в *СтЗП* и *Цар*) липсва в *Ахт*.
- Цар Смилиц царува 25 години според *Цар* и *СтЗП*, докато в *Ахт* е отбелязан период от 3 години.
- Йоан Шишман се възкачва на престола в 1363 г., а според *Ахт* това става през 1353 г.
- Несъответствие при някои топоними и лексеми – *Сараисъ*, *Турйя*, *назадъ* в *Цар* и *СтЗП* са представени като *Сараси*, *Тулйя*, *натракъ* в *Ахт*.

Определени въпроси поставят и разликите между печатния вариант и двата ръкописа:

- Крал *Бладилий* и цар *Гавриилъ* в *Цар* са наречени съответно *Владия* и *Гладимиръ*. А годината на царуването на *Бладилий* е 4684 срещу 4685 в *Ахт* и *СтЗП*.
- Времето от смъртта на *Ной* до *Вавилонското стълпотворение* и разделянето на езиците (182 години) отсъства в ръкописите.
- *Максимиан Еркулий* в *Цар* е наречен *Максимиан Геркулес*.
- Река *Днестър* в *Ахт* и *СтЗП* е заменена с река *Днепър*.
- *Юстиниан* царува в *Гърция* 37 години според *Цар*, а не 39, както е отбелязано в *Ахт* и *СтЗП*.
- Русите приемат християнството 190 години след българите, което според *Ахт* е 153 години, а според *СтЗП* – 205 години.

Привличането на други ръкописи, както и езиковата съпоставка особено на лексикално равнище (напр. предварителните наблюдения върху езика на *СтЗП* показват, че независимо от безспорното ѝ сходство с *ПЙ* в много случаи са налице форми и конструкции, които кореспондират пряко с ръкописите на монах *Харитон*) ще допълнят представата за генеалогичните връзки и пътищата на разпространение на преправките на „История славянобългарска“ и техните преписи. Но без съмнение броят им е бил значително по-голям, както показват не само косвените документално-исторически свидетелства, но и конкретните лингвистични данни.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов 1966: Ангелов, Б. Ст. *Рилска преправка на „История славянобългарская“*. Увод и бележки *Боню Ст. Ангелов*. [Angelov, B. St. Rilska prepravka na „Istoriya slavenoblgarskaya“. Uvod i belezhki Bonyu St. Angelov.] София: БАН, 1966.

Златарски 1906: Златарски, В. Н. Царственикът на *Христаки Павлович*. [Zlatarski, V. N. Tsarstvenikat na Hristaki Pavlovich.] // *Училищен преглед*, XI, № 7, 1906, 678 – 693.

Павлович 1844: Павлович, Хр. *Царственик или История Болгарская, която учи отгде са Болгаре произишли, како са кралевствovali, како же царствovali и како царство свое погубили и под иго попаднали. Мавробира Латинского, Барония, Йоана Зонаря, Буефюра Французского, Святого Евтимия Терновского, Светаго Димитрия Ростовского и других Летописцев собрана*. [Pavlovich, Hr. Tsarstvenik ili Istoriya Bolgarskaya, koyato uchi otgde sa Bolgare

proizishli, kako sa kraljevstvovali, kato zhe tsarstvovali i kako tsarstvo svoje pogubili i pod igo popadnali. Mavrobira Latinskogo, Baroniya, Ioana Zonarya, Buefira Frantsuzkogo, Svyatogo Evtimiya Ternovskogo, Svetago Dimitriya Rostovskogo i drugih Letopistsev sobrana.] Издание первое. У Будиму, Писмены Кр. Свеучилишта Пештанског, 1844.

Перчеклийски 2013: Перчеклийски, Л. *Ахтаровият Царственик от 1844 година. Текст и изследване.* [Perchekliyski, L. Ahtaroviyat Tsarstvenik ot 1844 godina. Tekst i izsledvane.] София: Бolid-инс, 2013.

Поп-Йоанова преправка на „История славянобългарска“ 2018: Поп-Йоанова преправка на „История славянобългарска“ (Змеево, 1830, поп Йоан Петков). Оригинален текст, превод и изследване. Първо фототипно издание. [Pop-Yoanova prepravka na „Istoriya slavyanobalgarska“ (Zmееvo, 1830, pop Yoan Petkov). Originalen tekst, prevod i izsledvane. Parvo fototipno izdanie.] Пловдив: ИК „Жанет 45“, 2018.

Славейков 1979: Славейков, П. Р. *Автобиографични творби: Биографии и исторически очерци.* [Slaveykov, P. R. Avtobiografichni tvorbi: Biografii i ochertsi.] Съчинения, Т. 3. Ред. Соня Баева. София: Български писател, 1979.

Тодоров 1982: Тодоров, И. Разпространение и въздействие на „История славеноболгарская“ през Възраждането. [Todorov, I. Razprostranenie i vazdeystvie na „Istoriya slavenobolgarskaya“ prez Vazrazhdaneto.] // *Първи международен конгрес по българистика. Доклади. София, 23 май – 3 юни 1981.* Т. 1, Ч. 4: Социални и революционни движения в България. № 1. Националноосвободителни движения XV – XVIII век. София: БАН, 1982, 40 – 50.